

KRISTENDOMEN OCH DEN VÄSTERLÄNDSKA KULTUREN

Av docent ERIK ANNERS

AVSIKTEN med denna artikel är naturligtvis inte att försöka ge en sammanfattande framställning av kristendomens betydelse i den västerländska kulturutvecklingen. Ett sådant försök skulle vara dömt att misslyckas redan därför att uppgiften snabbt leder fram till problem, som åtminstone för närvarande är olösliga. Möjligheterna att klarlägga de historiska kausalsammanhangen är helt enkelt otillräckliga. Det mesta man kan göra är att försöka bedöma hur kristendomen som idérelse och genom de kristna samfundet som handlande organisationer har medverkat vid utbildandet av vissa grundläggande och karakteristiska drag i den allmänna västerländska kulturutvecklingen. Att sådana drag kan skönjas i ett historiskt utvecklingsförlopp beror på att inom varje kulturkrets vissa gemensamma värderingar tenderar att präglade såväl människornas attityder och handlande som samhälls institutioner. Dyliga värderingar kan man kalla kulturvärderingar; att viktiga skillnader därvidlag föreligger inom den väster-

ländska kulturkretsen hindrar inte att det finns värderingar som är gemensamma i den meningen att de omfattas av det stora flertalet människor och kommit att präglade grundläggande samhällsinstitutionerna.

Frågan blir då: vilka är de centrala västerländska kulturvärderingarna och vilken betydelse har kristendomen haft för att just dessa värderingar har kommit att forma den västerländska civilisationen?

Det är tydligt att varje diskussion av dyliga problemställningar i viss utsträckning måste bli subjektiv. Urvalet av »centrala» kulturvärderingar blir beroende av vederbörandes allmänna ideologiska uppfattning. Likaså är det omöjligt att diskutera deras historiska bakgrund utan att påverkas av inställningen till dem.

Med dessa självklara reservationer skall här göras ett försök att redovisa kristendomens betydelse för vissa västerländska kulturvärderingar, som ur konservativ synpunkt framstår som centrala.

Utän all jämförelse viktigast a

dessa är de ur den kristna föreställningen om människornas univertsella broderskap härledda humanitetsvärderingarna. Den kristna av stoicismen understödda broderskapstanken utgår från att människorna såsom skapade av Gud är Guds barn. Den faders- och syskonsymbolik, som har utvecklats ur denna kristna uppfattning är både dogmatiskt och emotionellt basen för den kristna kärleken till nästan och har spelat en avgörande roll för utbildandet av den kristna attityden till medmänniskorna.

Det är viktigt att framhålla att de kristna kyrkornas handlande och över huvud taget det kristna inflytandet trots dessa utgångspunkter icke alltid har verkat i humaniserande riktning. Ett klassiskt exempel är inkvissionens grymheter under senare delen av medeltiden och början av nya tiden. Ett annat är de hänsynslösa förföljelserna mot de icke kristna under tiden närmast efter det att kristendomen blivit det romerska imperiets statsreligion. Av särskild betydelse för Sverige var den brutalisering av straffrättsskipningen, som blev en följd av protestantismens krav på ett återvändande till bibeln som rättesnöre för tron. Detta krav ledde till att man kände sig mer än tidigare bunden också av de primitiva straffbestämmelserna i Moseböckerna såsom en av Gud given lag, den där människorna icke hade rätt att ändra. Vidare förekom naturligtvis krass makt-

politik och ekonomisk vinningslystnad inom kyrkoorganisationerna likaväl som inom sekulära organisationer med motsvarande följder i fråga om förtryck, förföljelse och exploatering.

Men detta är inte de avgörande eller ens väsentliga dragen i den historiska bilden. De avgörande framstegen i kampen för människovärdets erkännande skedde genom kristendomens inflytande. Väl nådde den antika kulturen storartade och delvis oförgängliga resultat på många av tankelivets och samhällsorganisationens områden — den grekiska filosofien och den romerska rätten sträcker sina verkningar in i vår tid — men den byggde ideologiskt och ekonomiskt på ett system, för vilket själva föreställningen om ett oangripligt människovärde var främmande — nämligen slaveriet. Under den förkristna antiken var det i allmänhet självklart att det fanns och skulle finnas en kategori människor, vilkas ställning i samhället bedömdes utifrån deras karaktär av ekonomisk nyttighet, av förbrukningsvara. Slaven hade intet värde annat än som ett medel för statens eller andra slavägares syften. Slavarnas rättsliga ställning varierade visserligen inom olika antika kulturkretsar, men i den för den fortsatta utvecklingen mest betydelsefulla, den romerska, betraktades slavarna länge väsentligen som förmögenhetsobjekt — dvs. slaven stod på samma plan som ett husdjur. Avel och uppfödning av

slavar betraktades också i Rom som naturliga och var vanliga näringsfång.

Ett karakteristiskt drag i det antika slaverisystemet var att det icke motiverades av föreställningar om slavarnas intellektuella eller moraliska underlägsenhet. De kunde ha kvalificerade uppgifter — t. ex. som godsförvaltare, fartygskaptener, läkare, sekreterare och konstnärer — och efter ett frigivande kunde de under det senare kejsardömet inträda i höga statliga befattningar t. ex. som kejsarens personliga administrativa medhjälpare. Dylka motiveringar, använda intill vår tid i samband med negerslaveriet eller som försvar för likartade rättsliga former av förtryck, t. ex. i Sydafrika, behövdes inte. Slaveriet uppfattades som en självklar och nödvändig samhällig organisationsform.

Gentemot detta betraktelsesätt och detta system ställde först stoicismen och sedan kristendomen sitt budskap om människornas universella broderskap. Den kristna inspirationen var också en ständigt pådrivande makt när slaveriet steg för steg undanträngdes och till sist helt avskaffades. Denna utveckling var i huvudsak fullbordad redan under högmedeltiden. Negerslaveriet är en senare företeelse med speciell historisk bakgrund. Medeltidens livegna jordbruksarbetare intog visserligen en ställning, som på åtskilliga punkter liknade jordbruksslavarnas under antiken —

men det fanns en avgörande skillnad: de tillerkändes var för sig samma andliga värde som deras godsherrar. Deras villkor, som gick tillbaka på redan under antiken utbildade rättsliga former, innebar bl. a. en rätt till äktenskap och till vårdnad om barnen, till viss egenhet och till en viss om också mycket begränsad personlig rörelsefrihet. Slavarna hade tidigare av välvilliga ägare kunnat medges i praktiken likvärdiga positioner. Men vad som för dem var godtyckligt beviljade förmåner, som i regel när som helst kunde återtagas, var för den livegne en rättighet. Mest slående blev kanske skillnaden på familjelivets område. En förbindelse mellan två slavar kunde alltefter ägarens behag få karaktären av en äktenskapsliknande livsvarig gemenskap eller en tillfällig avelskombination. När en livegen kvinna ingick äktenskap inträdde hon — även om godsherrn hade utsett hennes make — i ett av Gud instiftat förbund med karaktär av sakrament, som människor icke hade rätt att upplösa eller kränka. Godsherrarna kunde missbruka sin makt över de livegnas personliga förhållanden och gjorde det ofta. Men det väsentliga var, att de livegnas rätt till en viss personlig frihetsfär vunnit principiellt erkännande.

Genom kristendomen uppställdes vidare en gräns, över vilken godsherrn icke fick gå, när det gällde de livegnas ekonomiska exploate-

ring. Om han själv ville ha hopp om sin själ måste han inom ramen för sina möjligheter sörja för att deras personliga villkor möjliggjorde för dem att tillägna sig det kristna budskapet och att leva ett liv i enlighet med kyrkans lära. Han hade nämligen ett personligt ansvar för deras andliga välfärd. Detta betydde att man accepterade en ny princip beträffande dessa befolkningsgruppers standard i försörjningshänseende. Under antiken hade slavernas materiella förhållanden — givetvis växlande allt efter deras sysselsättning — i regel bestämts efter vad som var ekonomiskt motiverat, dvs. av husbondens intresse av att underhålla sina slavar så att ett maximum av prestationer kunde tagas ut av dem. I princip anlade han alltså samma syn därvidlag som beträffande sin boskap. Gick han därutöver var detta ett uttryck för personlig humanitet eller speciell välvilja; han var inte bunden av någon allmänt accepterad ideell princip och kunde likaväl hänsynslöst utnyttja sin makt. De medeltida livegna fick det inte nödvändigtvis eller allestädes bättre än slaverna under antiken, beroende på växlande maktpolitiska och ekonomiska förhållanden under olika perioder och inom olika områden. Men deras existensförhållanden bedömdes i princip utifrån en annan utgångspunkt — man kan uttrycka det så att deras försörjning inte endast bedömdes efter vad som var ekonomiskt lönande för

husbonden utan även efter vad de själva som människor hade behov av.

Detta ledde efter hand till en förbättring i deras ställning. Allmänt kan sägas att kyrkans faktiska makt liksom inflytandet från en av kristna ideal bestämd kungamakt betydde mycket för deras situation. I områden och under perioder med bristande kyrkliga maktresurser kunde exploateringen av de livegna präglas av ytterlig hänsynslöshet. Ökat kyrkligt inflytande medförde i regel en förbättring i behandlingen av dem. Likaså strävade religiöst inspirerade monarker ofta efter att skydda de livegna mot godsherreförtrycket. Ur de kristna idéerna och de kyrkliga strävandena växte så småningom fram den kristna patriarkalismen, som från nya tidens början och fram till slutet av 1800-talet spelat en så stor roll för förhållandet mellan husbönder och underlydande. För vår tids människor förefaller denna patriarkalism främmande, nästan motbjudande, genom den stora vikt som däri fästes vid den underlydandes lojalitets- och tacksamhetsförpliktelse liksom vid husbondens vittgående befogenheter. Men under dessa århundraden av massfattigdom och ofta återkommande sjukdoms- och hungerkatastrofer utgjorde systemet den viktigaste formen för socialt trygghetskapande inom stora områden av samhället. Det måste förstas mot bakgrunden av tidsförhållandena och jämföras

med vad som fanns före, inte med vad som kommit efter.

Samma principiella utgångspunkt — att den enskilda människan måste ges vissa elementära möjligheter att vinna frälsning — spelade också en stor roll för de kristna kyrkornas utomordentligt betydelsefulla socialpolitiska insatser alltifrån medeltiden och fram till vår tid. Dessa insatser utgick ytterst inte från en strävan att genom goda gärningar samla förtjänster, som kunde räknas tillgodo på den yttersta dagen — ehuru detta sistnämnda betraktelsesätt hade en viss betydelse, särskilt inom den medeltida katolska kyrkan — utan från den tanken att människornas universella broderskap innebar en förpliktelse för envar att efter förmåga sörja för medmänniskornas bästa, innefattande såväl frälsning som hjälp i andlig och lekamlig nöd. Detta innebar dels ett krav på missionsverksamhet, dels ett krav på gemensamma uppoffringar för att hjälpa fattiga och sjuka. Ur detta senare krav framväxte de kristna kyrkornas insatser på sjukvårdens och fattigvårdens områden. Det moderna betraktelsesättet inom socialpolitiken att det allmänna, där det är nödvändigt, skall skydda varje medborgares personliga välfärd genom att ge honom en viss ekonomisk minimistandard och tillförsäkra honom vård vid sjukdom, vilket motiveras av medborgarnas förpliktelse till ömsesidig solidaritet, är intet annat än en sekulari-

serad version av den kristna motiveringen för socialpolitiken. Att den sekulariserade versionen historiskt sett har sin rot i den kristna torde det inte råda någon tvekan om.

Om de kristna broderskapsidéernas inflytande under antiken hade sin största betydelse genom att de satte en principiell gräns för exploateringen av människorna genom slaverisystemet kom deras verkningar att på ett annat sätt leda till avgörande humanitära framsteg hos de germanstammar i norra och nordvästra Europa, som under medeltidens förra del omvändes till kristendomen. Dessa germanfolk stod främmande för det medborgarbegrepp, på vilket solidariteten mellan de fria byggde i det romerska imperiet. Germanernas samhällsorganisation utgick ursprungligen från ätten och ättesolidariteten. Utöver de lösa band, som tillhörigheten till den gemensamma stammen skapade, existerade hos dem länge ingen samhörighets- eller gemenskapskänsla mellan ätterna. Själva folkbegreppet — såsmåningom germanernas högsta politiska enhetsform — med därav följande solidaritetsföreställningar utbildades mycket långsamt, i regel snabbast hos de germanstammar, som först fick en närmare och mera bestående kontakt med den romerska civilisationen. Dessa stammar, eller folk, utvecklade under intryck av det romerska inflytandet mera fasta statliga organisationsformer,

där dock ätterna länge behöll mycket av sin betydelse som samhällslets primära gruppbildningar. Men ännu vid det kristna missionsverkets inriktande på germanstammarna i nordvästra och norra Europa präglades dessa stammars samhällsliv av ätternas dominerande roll. Om sydgermanerna kan sägas ha bildat ättestater, stod dessa stammar ännu kvar på ättesamhällets nivå. Den enskilda människans i dessa ättesamhällen var helt beroende av sin ätt, dess skydd var allt hon hade att lita till. Detta skydd var emellertid lika ovillkorligt som hennes lojalitet. Utstöttes hon ur ätten förlorade hon allt rättsskydd och förvandlades från samhällsvara till vilddjur. Mellan ätterna rådde ursprungligen — bortsett från samverkansformer motiverade av eventuell politisk och militär intressegemenskap — ett tillstånd i bästa fall av väpnad vaksamhet, i värsta fall av oförsonlig fejd. Fridstillståndet i samhället — ett nödtorftigt minimum i fråga om fredlig samlevnad — upprätthölls av maktbalansen mellan ätterna. Varje föreställning om en mänsklig solidaritet mellan personer tillhörande skilda ätter, som motiverade t. ex. hjälp vid fattigdom, sjukdom eller ålderdom, var främmande för det typiska ättesamhällets människor. Dessa germanska stammars samhällsorganisation företedde i själva verket många likheter med vissa ännu kvarlevande primitiva folk i olika

delar av världen, folk som man utifrån västerländsk kulturståndpunkt brukar karakterisera som vildar. I denna mening var också antikens och den tidigare medeltidens germanfolk länge vildar. De i Europas historia avgörande framsteg, som det innebar att dessa folk gjordes till bärare av västerländska civilisationsidéer, skedde främst genom kristendomens missionsverk. Och den största betydelsen härvidlag hade utbredandet av den kristna idén om ett universellt broderskap. Om det kristna inflytandet inom det romerska imperiet framför allt verkade till ett överbryggande av den gapande klyftan mellan fria och slavar — en klyfta som gick horisontellt i samhället — verkade det inom de germanska ättestaterna och ättesamhällena framför allt till ett överbryggande av de icke mindre gapande klyftorna mellan ätterna, som, för att använda samma bild, kan sägas ha gått i vertikalled. Slaveriet förekom visserligen — i mindre omfattning — även hos de germanska folken och avskaffades efter kristendomens seger. Utifrån den synpunkt, som utvecklingen här bedömes, hade detta emellertid långt mindre betydelse än ättens och ättesamhällets omvandling genom utbildandet av institutioner, som byggde på en gemenskapsattityd och en samhörighetskänsla gentemot alla i kristenheten. Ättesamhället skapade en viss social trygghet genom att bygga på och befästa en hänsynslös gruppegoism.

Kristendomens seger innebar förvisso inte att gruppegoismen försvann. Men människornas samhälls-åskådning och samhällets funktionella struktur stod inte längre i vägen för en fortsatt utveckling i riktning mot ökad mänsklig solidaritet.

För vår tids ögon kan det förefalla som om de genom kristendomens inflytande tillkomna framstegen under antiken och förra delen av medeltiden var blygsamma. Inför vad som skett i världen de senaste årtiondena borde det dock vara lättare att förstå att konsekvenserna av de kristna broderskapsidéernas seger utgör några av de hittills största och mest avgörande framstegen i det västerländska civilisationsförloppet. Även om det dröjde många århundraden innan de nya åskådningarna kom att på ett avgörande sätt prägla de faktiska förhållandena skapades genom kristendomens inflytande den ideologiska och sociala grundvalen för det västerländska humanitära reformverket. Det är just *värderingarna* bakom detta reformverk, som utgör den viktigaste skillnaden mellan den västerländska och andra kulturkretsar, t. ex. den indiska med dess kastsystem eller den ostasiatiska med dess intill vår tid hänsynslösa exploatering av fattiga och nödställda. Att sekulära idérörelser — särskilt upplysningen, 1800-talsliberalismen och den reformistiska socialismen — byggt vidare på den av kristendomen ska-

pade grundvalen ändrar inte huvudomdömet. Ty dessa idérörelser har på det humanitära området endast skapat sekulariserade versioner av eller anknutit till kristna grundtankar, som långt tidigare verkat i samma riktning. Det är vidare obestriddligt att det kristna inflytandet i humanitär riktning med utgångspunkt i föreställningarna om ett andligt broderskap, som förenar alla människor, utgjort själva groningsgrunden för den västerländska demokratins centrala politiska kulturvärderingar. Kraven på att ett samhälle skall präglas av hänsyn till individens värde och värdighet, av medborgerlig frihet i skydd av rättssäkerhet, av tolerans och medborgerlig solidaritet, bottnar i sista hand i humanitära hänsyn. Kyrkorna har förvisso sällan direkt verkat för utbredandet av t. ex. en toleransattityd i religions- eller livsåskådningsfrågor. Det gör knappast en religiös rörelse, som uppträder med anspråk att förkunna en genom tron tillägnad absolut sanning. Men toleransen som västerländsk kulturvärdering framstår historiskt — vid sidan av vissa sekulära idérörelser strävanden — som en indirekt följd av ett allmänt accepterande av kristendomens centrala etiska sats: »allt vad I viljen att människorna skola göra Eder, det gören I ock dem» liksom av det kristna evangeliets grundsyn.

På samma sätt förhåller det sig med de andra politiska kulturvär-

deringarna. Institutioner, som tillkommit för att skydda individens frihet och rättssäkerhet eller är uttryck för den medborgerliga solidariteten med nödställda, har sin yttersta motivering inte i politiska eller ekonomiska effektivitetshänsyn — fast sådana ofta också anförs — utan i en humanitär attityd. Detta är viktigt, ty det ger kulturvärderingarna en mycket fastare förankring: så länge nämligen den humanitära attityden präglar samhället. Ett exempel. Rättssäkerhet kan definieras som ett tillstånd i fråga om lagstiftning och rättsskipning, som gör det möjligt för en person att överskåda följderna av sina handlingar i sådan utsträckning att han kan handla tillräckligt planmässigt. Man motiverar då inte sällan rättssäkerheten med effektivitetsargument; den förklaras vara fördelaktig såsom ägnad att skapa en grundläggande förutsättning för ett förnuftigt ekonomiskt handlande. Så länge man nöjer sig med denna motivering är det tydligt att rättssäkerhetskravet lätt kan komma att skjutas åt sidan. Ty mot det effektivitetsintresse, som det med en dylik begränsad motivering är uttryck för, står ofta andra effektivitetsintressen — t. ex. önskvärdenheten av att statsmakten snabbt och fullständigt kan genomdriva sina intentioner. I ett samhälle med stark statlig maktkoncentration finns det naturligtvis en stark tendens att taga större hänsyn till detta statliga effektivitetsin-

teresse än till enskilda medborgares behov av att kunna handla planmässigt i t. ex. ekonomiskt hänseende. Uppfattas däremot rättssäkerhetskravet som först och främst humanitärt motiverat, anser man att ett övergrepp på rättssäkerheten innebär en kränkning av den enskilda människans i den mänskliga solidariteten bottnande anspråk på trygghet i sin personliga livsfär, blir gränsdragningen gentemot t. ex. statliga effektivitetsintressen så mycket fastare.

Med den utgångspunkten vill det till ytterligt starka skäl för att det statliga effektivitetsintresset skall tillåtas göra intrång på den individuella rättssäkerheten. Motsvarande resonemang kan föras beträffande de andra ovannämnda kulturvärderingarna. Det är då uppenbart att den västerländska demokratins politiska grundvärderingar har sitt yttersta värn och fäste i den allmänna humanitära attityd, som dess medborgare tillägnat sig. Man kan givetvis bestrida de religiösa motiveringarna till denna humanitära attityd, men man lär knappast kunna förneka kristendomens stora betydelse för dess existens.

Också på ett annat centralt område, där den västerländska kulturen har en särprägel i förhållande till andra kulturkretsar — nämligen beträffande värderingen av arbetet — kan man urskilja ett betydelsefullt kristet inflytande.

I de antika kulturerna — inte

minst den grekiska och den romerska — såg man ner på eller rentav föraktade manuellt arbete. De människor, som frivilligt eller av nödtvång sysslade därmed t. ex. bönder, hantverkare och grovarbetare betraktades i allmänhet som mindervärdiga även om de var fria medborgare. I Rom hade t. o. m. kvalificerade konsthantverkare ett lågt socialt anseende. Mot denna inställning framförde kristendomen sin höga värdering av arbetet oavsett dess karaktär såsom ett led i människans tjänande — som ett uttryck för den kristna kärlekstanken. Denna åskådning har varit av stor betydelse för det materiella framstegsarbete, som på sin tid förde den västerländska kulturkretsen högt över alla andra i tekniskt och ekonomiskt hänseende och lett till att västerlandet intar en ledande ställning på dessa områden.

Ett annat inflytande från kristendomen, som på det ideologiska planet bidragit till detta materiella framstegsarbete med alla dess förutsättningar i form av intellektuella prestationer, är att den medverkat till att ge människorna en aktiv inställning till det egna livsödet. Islam är en stillaståendets religion genom den starkt fatalistiska grundtonen i dess åskådning. Den leder människorna till en passiv attityd beträffande både individens och samhällets möjligheter till utveckling i andligt och materiellt hänseende. Detta visar sig framför allt i likgiltighet inför fattigdom, sjuk-

dom och lidanden. Kristendomen har icke detta fatalistiska drag. Dess grundföreställning om människan som en evighetsvarelse, vilken är föremål för Guds ständiga ledning och vårdnad, har tvärtom frambringat en optimistisk och aktiv inställning till både individens och samhällets möjligheter. Till och med det kristna munkväsendet — en kyrklig organisationsform, som lätt uppammar en steril egocentricitet och passivitet — har i jämförelse med de flesta andra religioners motsvarande former övervägande präglats av denna aktiva attityd. Detta kristna inflytande har otvivelaktigt i hög grad bidragit till den i västerlandet utbredda tilliten till den enskilda människan; den moderna demokratin bygger just på denna tillit och är otänkbar i en miljö, där man ser föraktfullt eller pessimistiskt på människans förmåga till moraliskt och förnuftigt handlande. I det nutida demokratiska samhället litat man inte till den upplyste despoten, som med faderlig hand härskar över sina undersåtar, eller anförtror det allmännas angelägenheter åt en särskild grupp människor, som anses vara i besittning av en högre insikt och bättre än den enskilde kan bedöma, vari hans sanna välfärd består. Tendenser i den senare riktningen finns — i den socialistiska statspatriarkalismens form — men det är anledning att hoppas att de kommer att trängas tillbaka, allt eftersom människorna får klart

för sig vilka värden, som här står på spel.

Än så länge har vi emellertid ett system, där samhällsinstitutioner avsedda att garantera individens frihet och trygghet gentemot staten, i sista hand upprätthålls genom trycket från det stora antal medborgare, som engagerar sig för dessa institutioner. Ett sådant system är ur historisk synpunkt mycket mera enastående, än man vanligen föreställer sig. Inte ens under den romerska republikens glansdagar vågade man lita till de enskilda människornas samhällslojalitet i den omfattning som sker i den moderna demokratin. Tilliten till och anspråken på medborgarna riktade sig i den romerska republiken till en liten grupp aristokrater, som genom en traditionell uppfostran beretts härpå. I vårt nutida demokratiska samhälle riktar sig denna tillit och dessa anspråk till alla vuxna medborgare, och man utformar en uppfostran för alla, som skall göra medborgarna ägnade att motsvara förtroendet. Resultaten av dessa djärva strävanden har utfallit olika i olika länder, men i det stora hela kan man våga säga att optimismen visat sig berättigad — även om det ännu är långt till det stadium, där verkligheten börjar närma sig den demokratiska idealbilden.

Att denna politik över huvud taget har kunnat föras, och att den varit så pass framgångsrik är till icke ringa del kristendomens förtjänst. Dess oavlåtliga maning till

laglydnad, plikttrohet och offervilja gentemot det allmänna, har under gångna sekler lagt den grund på vilken vår tid kunnat skapa den västerländska medborgarstaten samtidigt som dess optimistiska människosyn starkt inspirerat till utbildandet av den tillit till människan, som präglar denna samhällstyp, och som varit den ideologiska förutsättningen för medborgarstatens tillkomst.

För att närmare förklara denna ideologiska verkan av kristendomen är det skäl att precisera på vad sätt dess människosyn är optimistisk. Inom en annan i västerlandets historia betydelsefull idéströmning, 1700-talets upplysningsradikalism, fanns nämligen också en optimistisk människosyn, som det är anledning att noga skilja från den kristna. Enligt upplysningsradikalismen var människan av naturen och i sitt naturtillstånd god; att hon onekligen i det samhälle man hade för ögonen snarast föreföll vara en ond och destruktiv varelse berodde på att hon blivit förstörd av olämpliga samhällsinstitutioner. Om blott dessa institutioner förändrades till överensstämmelse med människans ursprungliga och naturliga godhet skulle hennes goda egenskaper till fullo träda i dagen och mänskligheten uppnå ett lyckotillstånd. Ju radikalare man bröt med de olämpliga institutionerna, desto snabbare skulle detta lyckotillstånd inträda. Upplysningsradikalismens männi-

skosyn, som hade sina historiska föregångare, har spelat en stor roll för utbildandet av vår tids radikala reformattityd. Under intryck av modern kultursociologi har denna attityd emellertid på senaste tid fått en annan motivering: människan har de egenskaper, som miljön ger henne. Om samhällsinstitutionerna utformas på ett sätt som är ägnat att göra människorna fridsamma och altruistiska, så blir människorna också så småningom sådana. En åskådning av 1700-talsradikalismens typ utgör självfallet en mycket stark drivkraft till reformer. De idérörelser, som inspirerats av tron på människans naturliga godhet har också haft stor betydelse för de hittills uppnådda civilisatoriska framstegen i västerlandet. Den förhoppningsfyllda och generösa optimism, som varit den psykologiskt bärande och stimulerande faktorn i dessa rörelser, har under de två senaste århundradena ryckt upp vid sidan av kristendomen som framstegsskapande ideologisk faktor. Å andra sidan bär en optimism av detta onyanserade slag inom sig fröet till allvarliga bakslag. Den tillfogades också svåra avbräck genom det första världskriget. Förhoppningarna om ett snart förestående permanent frids- och lyckotillstånd för de västerländska folken störtade samman inför den förskräckande anblicken av dessa folks stora inbördeskrig i den mänskliga och materiella massförstörelsens tecken.

I vad mån den sentida variant av radikal optimism, som menar att människan såsom från begynnelsen närmast ett slags råvara helt kan formas av miljön, är hållbarare, är ännu för tidigt att säga. Från kristna utgångspunkter ter sig i varje fall denna åskådning — låt oss kalla den miljöradikalismen — som orealistisk. Ty kristendomen ser i människan ingalunda vare sig en ädel vilde förstörd av samhällsinstitutioner, eller en plastisk massa formbar efter behag, utan uppfattar henne som på en gång biologisk organism och andlig evighetsvarelse. Vissa destruktiva egenskaper, som på det sociala planet yttrar sig i egocentricitet och aggressivitet tillhör en gång för alla människans natur. Denna insikt har kommit till uttryck i den kristna läran om arvssynden, en lära som blivit hårt angripen inte minst från de radikala rörelser, som har sina rötter i upplysningsidéerna. Det kan dock knappast med fog bestridas att kristendomen här är djupt realistisk; den människa, som försöker ärligt pröva sina erfarenheter av andra människor och se in i sitt eget inre måste få en stark känsla av hur fast rotade de destruktiva egenskaperna är i människans egen natur. Ur dess biologiska grund tränger det fram ytterligt starka krav på tillfredsställelse av allehanda behov — om så är nödvändigt också på medmänniskornas bekostnad. Civilisationens historia är historien om hur människans ego-

centricitet och aggressivitet bundits, balanserats och kanaliserats genom moral- och rättsregler. Genom denna sociala process — till viss grad gemensam för alla kulturkretsar — har man lyckats skapa så starka hämningar hos individerna mot att låta egocentriciteten och aggressiviteten komma till fullt uttryck, som är nödvändigt för att ett samhällsliv skall kunna bestå. I form av domstolar och samhällsliga tvångsmedel finns institutiönnella fördämningar för den händelse de genom uppfostran skapade hämningar, som underhålls av den sociala opinionens tryck, skulle svika. Trots detta händer det oupphörligt att hämningar och institutiönnella fördämningar är för svaga; den enskilda människan begår brott, och hela samhällen kan återfalla i barbari och bestialitet. Några avgörande förbättringar härvidlag är inte att vänta på mycket lång tid. Till skillnad från t. ex. upplysnings- och miljöradikalismen ser kristendomen denna sanning i ögonen. Ändock uppger den inte hoppet eller ens ger avkall på sin förtröstansfulla optimism. Denna utgår från föreställningen att människan icke enbart är en animal varelse, vars intellektuella, sociala och materiella nivå kanske kan höjas så småningom så att alla tillhörande detta släkte under sin korta individuella existens kan få leva ett något så när dragligt liv, innan döden gör ett slut på deras tillvaro. Den bygger på tanken, att

människan, varje mänsklig individ, är en evighetsvarelse. Och den inspireras av tron på en ledande och vårdande försyn, som hjälper människan att övervinna de destruktiva krafterna inom henne och som för henne till slutlig gemenskap med ett för henne ofattbart högre väsen. Detta väsens karaktär har den kristna tanken försökt symboliskt uttrycka i orden: »Gud är kärleken».

Den ursprungliga kristna läran innehåller många andra tankar, och det kristna budskapet kan vara olika utformat i de olika kristna trosrörelserna. Men de tankegångar, som ovan återgivits, utgör bärande moment i den kristna ideologin. De har haft och har den avgörande betydelsen för kristendomens förmåga att inspirera till förtröstansfull uthållighet och aktivitet i en tillit till människans och samhällets möjligheter, som eljest inför de oavlatligt förnyade vittnesbörden om människans själviskhet och ondska skulle te sig ytterligt djärv.

Utan denna, som det ibland kan synas naiva och oberättigade förtröstan till människan, kan den västerländska civilisationens kulturvärderingar icke upprätthållas. Det kan mycket väl hända att vår tids sekulariserade humanism kan ersätta kristendomen som ideologisk grundval härvidlag — till en tid. Faran ligger i att denna humanism för att motivera sin tro på människan nödgas framställa henne

som bättre än hon är — och skjuter åt sidan eller underskattar de destruktiva krafterna inom henne. I så fall skapas en illusion, vars sammanbrott inför realiteterna kan leda till att man i desperation t. ex. accepterar statsformer av den upplysta despotins typ eller återgår till hårdare former av social kontroll. Om människorna inte har fullt klart för sig att t. ex. terrorbombningarna eller massmorden på judar och polacker under det andra världskriget, slavlägren i Sovjet, förtrycket av negrerna i Sydafrika osv. inte är tillfälliga återfall i barbari utan vittnesbörd just om människans konstitutiva egocentricitet och aggressivitet, och att sådana vittnesbörd är att vänta även i framtiden, är risken för en desperat och defaitistisk kulturpessimism stor, när mänskligheten ställs inför nya katastrofer. I den moderna litteraturen kan man finna illavarslande uttryck för dylika tendenser. Mera allmänt utbredda strömningar i denna riktning skulle otvivelaktigt få avgörande följder även för samhällslivets politiska organisationsformer.

I det föregående har kristendomens betydelse för vissa centrala västerländska kulturvärderingar skisserats. Det kan vara anledning att till slut ställa en speciell fråga, nämligen om de kyrkliga organisationernas betydelse i dessa sammanhang. Särskild anledning att stanna inför den frågan är att man därigenom tränger den

historiska verkligheten närmare in på livet. Kristendomens verkningar kan inte bedömas enbart genom en redogörelse för allmänna idéhistoriska sammanhang, än mindre genom undersökningar av den teologiska och filosofiska debatten i västerlandets historia. En idérörelse kan vara trängd åt sidan i den filosofiska och politiska debatten under en viss period, ja, rentav betraktas med förakt av flertalet av denna periods opinionsbildande bland de intellektuella. Ändock kan den utöva ett avgörande eller åtminstone betydelsefullt inflytande bland den stora massan människor. Exempel härpå är kristendomens ställning i 1700-talets Europa och marxismens ställning under de senaste decennierna i västerlandet.

Ett dylikt avgörande inflytande bland den stora massan människor har kristendomen genom de kristna kyrkoorganisationerna utövat i hela Europa alltifrån sitt genombrott och sina missionsframgångar i slutet av antiken och under den tidigare medeltiden. Senare har detta inflytande utsträckts till Amerika och Australien samt vissa delar av Afrika och Asien. Verkningarna härav har varit olika från land till land och från period till period. För att kunna åskådliggöra hur detta inflytande verkat på den stora massan människor — och detta i stor utsträckning alldeles oberoende av olika religiösa och filosofiska mo-deströmningar bland de intellektuella — är det nödvändigt att stanna

inför utvecklingen i ett land, här då lämpligast vårt eget.

Om man skall försöka göra sig en bild av kyrkoorganisationernas insatser är det först och främst viktigt att hålla för ögonen att folkets stora flertal fram till förra delen av 1800-talet var analfabeter. Vad vi kallar tidsdebatten i aktuella religiösa, filosofiska och politiska frågor hade vidare en motsvarighet först på 1700-talet. Under denna tid förekom en debatt, som utspelades inför ett i förhållande till analfabaternas massa ytterst fåtaligt skikt. Detta skikt hade i regel varken möjlighet eller intresse av att föra sina tankar ut till folket. I den mån så förekom skedde detta väsentligen i den muntliga agitationens form. I övrigt nådde tidsidéerna endast fram till de fåtaliga bildade skikten. Man får alltså inte föreställa sig 1700-talsupplysningen eller den tidigare 1800-talsliberalismen som folkrörelser, vilka mobiliserade folkets stora flertal till stöd för sina humanitära reformkrav. Dessa reformer genomdrevs uppifrån av allmänna humanitära motiv, vilka, som ovan påpekats, ytterst kan föras tillbaka på ett indirekt kristet inflytande. I den mån folkets breda lager anslöt sig till dylika reformkrav torde detta väsentligen ha berott på ett inflytande från religiösa strömningar. Ty alltifrån 1100-talet och till mitten av 1800-talet låg folkets sociala och etiska fostran i kyrkoorganisationernas händer. Den steg-

visa civilisationsprocess, varigenom föreställningarna om människovärdet och det universella broderskapet vann fotfäste bland folkets stora massa och som efter hand lyfte upp människorna från vildens till kulturmänniskans nivå, inte bara inspirerades och leddes utan genomfördes av de kristna kyrkorna. De nådde fram till hela folket. Från predikstolarna, i församlingsarbetet och genom kyrkornas insatser på undervisningens och den sociala omvårdnadens fält trängde de kristna värderingarna in i människorna, började prägla deras livs- och samhällsåskådning och forma deras liv. Från mitten av 1800-talet har andra idéströmningar och andra krafter trätt fram vid sidan av kyrkoorganisationerna som bärande och framstegsskapande faktorer. Men dessförinnan bar kyrkoorganisationernas insatser upp civilisationsverket. Det var prästerskapet, framför allt de glömda generationerna av kyrkoherdar, komministrar och kapellaner, efter hand också frikyrkliga pastorer, som i ständig närkamp med vidskepelse och okunnighet, råhet och snikenhet förmådde att steg för steg höja den allmänna etiska nivån — och därmed skapade grundvalen för våra nutida humanitära reformsträvanden. Tack vare deras gärning kan vi uppställa långt mer anspråksfulla målsättningar än de ens vågade drömma om.

Deras insatser kunde få verkan

inte minst därför att kristendomen ledde till skapandet av nya gemenskapsformer, som slog bryggor över grupp motsättningar och sociala skrankor och som drog de enskilda människorna ur isolering och till mänsklig samhörighet. Under de århundraden, då kyrkorna bar upp civilisationsverket, spelade de kristna församlingarna en roll, som vi numera knappt kan fatta — särskilt som vi i vår tid saknar gemenskapsformer av motsvarande verkan. Genom sekulariseringen har församlingarna inte längre någon motsvarande betydelse för det stora flertalet människor. Sekulariserade gemenskapsformer, som verkligen förmår att lösa människorna ur personlighetens isolering, har i varje fall ännu inte utbildats i nämnvärd utsträckning. Även på den punkten är det anledning att besinna vad kristendomen en gång gav — och vad den fortfarande kan ge.

Slutligen är det anledning att beröra en punkt, där den svenska kyrkan fått uppbära mycken kritik. Denna gäller dess ställningstagande till 1800-talets frikyrkliga och fackliga folkrörelser. Kyrkan intog i regel en avvisande hållning till dessa rörelser, där den inte — som fallet var beträffande flera betydelsefulla frireligiösa strömningar — direkt bekämpade dem. Sannolikt har denna kyrkans attityd betytt mycket för sekulariseringsprocessens snabba förlopp liksom över huvud taget för att kyrkans ställ-

ning i samhället efter hand starkt försvagats. Inom arbetarrörelsen kom man i stor utsträckning att betrakta kyrkan som ett överklassens verktyg, och kyrkans uppträdande tycktes inte sällan ge belägg för Marx' doktrin om religionen såsom ett av överklassen utdelat »opium för folket». Måhända hade en större förståelse från kyrkans sida för vad arbetarna betraktade som en kamp för större social rättvisa givit kyrkan ett starkare fäste hos folkets stora massa.

Men det är egentligen inte svårt att förstå hur det kom sig att kyrkan så bestämt tog parti för de bestående samhällsförhållandena. Ser man nämligen detta ställningstagande mot bakgrunden av kyrkans oerhörda ansvar — till mitten av 1800-talet hade den en avgörande betydelse för civilisationsverkets upprätthållande — är det väl förklarligt att den i första hand ansåg sin uppgift vara att söka bevara det redan vunna. Dess realistiska människosyn och dess insikt om den ständiga faran för våldsam utbrott av mänsklig ondskan ledde till stöd åt de bestående institutioner, vilka den betraktade som en garanti för en lugn samhällsutveckling.

Dess handlingssätt var alltså inte ett uttryck för trångsynt maktpolitik, snarare för en viss oförmåga att fatta lägets problematik. Bakom detta låg kanske i någon mån att prästerskapet i sin relativt tryggade ekonomiska och sociala position i

viss utsträckning saknade förståelse för de fattigas verkliga läge. Därtill kom att prästerskapets inställning ännu i slutet av 1800-talet i huvudsak utformades i agrarsamhällets förhållanden. Eftersom prästerna ofta saknade på självsyn grundad erfarenhet av industriarbetarnas levnadsförhållanden och villkor hade de inte sällan svårt att förstå deras sätt att reagera. Kyrkans ställningstagande kom givetvis att påverkas av detta. Den valde då den linje, som syntes överensstämma med dess traditionella ansvar. Det är lätt att i efterhand säga att mera allvarliga ansträngningar borde gjorts från kyrkans sida för att överbrygga de

motsättningar mellan kyrka och folkrörelser, som blev oundvikliga med denna dess principiella linje. Vid en dylik kritik förbises att 1800-talets socialistiska arbetarrörelser framträdde med ett öppet eller förstucket revolutionshot, som i ett visst läge kunde blivit en blodig realitet även i vårt land. Att kritisera kyrkan för dess hållning är därför till stor del detsamma som att förebrå dess företrädare att de inte hade profetisk förmåga. När kyrkan slog vakt om rättssamhällets institutioner utgjorde den därmed en stabiliserande faktor i samhället och gav på det sättet sitt viktiga bidrag till en fredlig och lagbunden samhällsutveckling.